

Pospíšil, Ivo

Nástin vývoje

In: Pospíšil, Ivo. *Stará literatura východních Slovanů a ruská literatura 18. století : (přehled a exkurzy s ukázkami textů z literatury 11.–17. století)*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014, pp. 17-26

ISBN 978-80-210-7281-7; ISBN 978-80-210-7284-8 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/131887>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

II. Nástin vývoje

Zakladatel brněnské literárněvědné slavistiky Frank Wollman (1888–1969) charakterizuje Slovanů na počátku své dosud nepřekonané studie *Slovesnost Slovanů* (1928) takto: “Srovná-li se s charakteristikou Slovanů ze zprávy Prokopiovy Tacitova charakteristika Germánů, zvláště poslušnost k jedinému králi, ctnosti společného soužití, dostává se tím pravděpodobně u starých Slovanů povahová základna individualistická a u starých Germánů celkem kolektivistická. Toto kolektivum jevílo se Slovanům cizí, jak snad dosvědčuje jazykozpytná sounáležitost gotského thiuda ve významu lid, něm. deutsch, praslov. *tjudь (štužď), českého cizí, pol. cudzy, slov. tuj, srbochorv. tudj, rusk. čužoj, bulh. čužd atd. Tato osudná a osudová povaha je tedy dána skutečností; sotva by bylo možno vyložití ji jen zpomalením vývoje, zaostalostí, stejně jako ekonomicky, historicky, biologicky, geograficky atd.; z povahy celkem neměnné tak, jako jsou v říši ostatního tvorstva zvířata samotářská a stádní – plyne delší trvání velkorodiny, rodů, plyne neschopnost zakládati státy, tedy vyšší civilisační celky, v nichž zaniká jednotlivec a rod v kolektivu, představovaném např. knězem (tj. knížetem, z něm. kuning) a králem (ze jména Karla Velikého).” (Wollman, 1928, s. 5–6). Pro toho, kdo si Slovanů představuje v pojetí ruského kolektivismu a protiindividualismu, je to pojetí jistě překvapivé, paradoxní, i když jen zdánlivě; je však zjevně logické a historicky oprávněné. Vytváření státu, jenž je zde chápán jako útvar méně přirozený než jinde, pak s sebou nese bolestné potlačování jedince; potlačovaný jedinec se však o to více prosazoval a v jistých dějinných periodách, zvláště když byl inspirován odjinud, o to silněji kompenzoval své potlačování (evropeizace v 18. století, ”zlatý věk” ruské literatury v druhé polovině 19. století, „stříbrný věk“ na počátku 20. století aj.).⁴

Ruská literatura se vyvíjela v zemi, která se ocitala v permanentním tlaku východních nájezdníků. Rusko tak po staletí fungovalo jako evropská hráz – to si Evropané vždy neuvědomovali, a naopak Rusové z toho vyvozovali svou spasitelskou (mesianistickou) úlohu a právo na vedení světa. Tváří v tvář vnějšímu nebezpečí a v důsledku vnitřního uspořádání, které bylo dáno důležitými historickými událostmi, jimiž se Rusko vzdalovalo ostatní Evropě (církevní schizma, mongolský vpád), byl v Rusku potlačován jedinec (Karel Havlíček Borovský píše v *Obrazech z Rus, 1843–1846*, že ruský mužik, tedy nevolník, má zde menší cenu než anglický plnokrevník), zdůrazňuje se kolektivnost, skupinovitost (sobornost). V těchto souvislostech má literatura mnoho dalších funkcí

4 Viz naše úvodní texty in: *Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů*. LIBRI, Praha 2001. ed. Ivo Pospíšil, *K celku východoslovanských literatur*, s. 15–19. *Ruská literatura*, s. 19–59, *Běloruská literatura*, s. 74–80.

a zčásti nahrazuje neexistující nebo slabě se prosazující filozofii a vědy. Literatura byla také vhodným nástrojem k vyjadřování politických názorů: za clonou sentimentálního cestopisu ukryl Alexandr Radiščev v Cestě z Petrohradu do Moskvy (1790) drtivý politický útok na autokratické státní zřízení; politickou funkci měla i literatura děkabristů (členů ilegálních skupin a později účastníků rozdrčeného povstání ze 14. prosince [prosinec = rus. děkabr] – 1825). Také v liberální atmosféře 50. a 60. let 19. století se literatura často chápala jako víceméně bezprostřední odraz politických hnutí.

V prvním dílu svého spisu Rusko a Evropa (1913–1919) píše T. G. Masaryk o osudovém rozdělení Ruska na Rusko evropské, petrovské (tedy Rusko po reformách Petra I. z první třetiny 18. století), a Rusko středověké. V Rusku se podle něho sváří stará a nová Evropa, ale zasahuje sem také specifický kulturně politický vliv Byzance a asijských kulturních a mentálních vrstev. Spor domácího (ruského) a cizího (především evropského) je pro vývoj ruské literatury zásadní. Domácí lidová slovesnost (folklór) je v Rusku mnohem silnější než u jiných národů; například vojevůdce M. Kutuzov si při svých taženích vozil vlastního vypravěče pohádek. Charakteristickým rysem ruské literatury je únik směrem k publicistice, politice, historii a žurnalistice – to je vidět v celém vývoji ruského písemnictví, doslova od Puškina po Solženicyna. Puškin přechází od poezie k próze a historii, když píše dějiny povstání Jemeljana Pugačova, Solženicyn o sto padesát let později směřuje k dokumentaristice, k literatuře faktu v Souostroví GULAG. Zásadní zvrat přineslo 18. století se strategií Petra Velikého, který Rusko evropeizoval politicky, vojensky, ekonomicky a kulturně.

Počátky literatury východních Slovanů, tedy i Rusů, jsou spojeny se vznikem prvního státu východních Slovanů – Kyjevské Rusi a s pozdější christianizací, s níž přišlo písmo a spisovný jazyk. Sám původ slova „Rus“ nebo jeho pozdější varianty „Rossija“ odkazuje k ugrofinskému výrazu pro skandinávské členy bojových družin (vikings, varjagy – od waering = válečník), kteří byli najímáni východoslovanskými náčelníky a postupně na trase, které se tradičně říká „put' iz varjag v greki“ (cesta od Varjagů k Řekům, tedy ze Skandinávie do tehdejší Byzance), přebírali moc. První kyjevská dynastie rurikovců byla skandinávského původu, což potvrzují jak jména prvních panovníků (Olga = Helga, Vladimir, Volodymyr = Waldemar), ale také místní názvy s kořenem rus/ros) a mimo jiné i jména účastníků kyjevských poselstev, která po častých válkách uzavírala mírové smlouvy s Byzancí: Nestorův letopis neobsahuje v těchto pasážích ani jedno slovanské jméno, všechna jsou skandinávská, severogermánská jména knížecích družinů-varjagů. To však – zdá se – neznamená, že na rozsáhlém území východních Slovanů neexistovala předtím žádná raněstředověká civilizace a kultura – potvrzují ji nepřímou zprávy tehdejších cizích cestovatelů, zvláště arabských kupců.

Počátky Kyjevské Rusi spadají do 7. století, vývojovým vrcholem jsou 10. a 11. století, od 12. století začíná proces drobení a regionalizace, decentralizace s oslabováním

kyjevského centra, který dovršuje mongolský vpád v první polovině 13. století (1223 bitva u řeky Kalky – první porážka ruských knížat, 1240 dobytí Kyjeva chánem Batú, rus. Batyj).

Literatura Kyjevské Rusi je spojena s písmem a jazykem. Byly to hlaholice a cyrilice; v Životě Konstantinově sice najdeme pasáž, kde se mluví o písmu údajně nalezeném na Krymu („ruskyja pismena“), ale snad to byly gótské runy. V každém případě lze říci, že do přijetí zmíněných písem, jimiž byla zprostředkována staroslověnština, nebylo žádné jiné písmo na území východních Slovanů relevantně využíváno. V případě prvního spisovného východoslovanského jazyka šlo o staroslověnštinu, umělý jazyk, jehož bázi se staly jihoslovanské dialekty v tzv. egejské Makedonii, oblasti kolem Soluně v dnešním severním Řecku, a budovanou nadstavbou řecké slootovorné a gramatické modely. Písmo a jazyk přišly na Rus s christianizací za knížete Vladimíra zvaného později Svatý (jako první však byla v Byzanci pokřtěna již kněžna Olga a její poselstvo). V Nestorově letopisu najdeme barvitý popis christianizace Kyjeva, z něhož pak K. Havlíček Borovský satiricky odvodil známou antiklerikální báseň Křest svatého Vladimíra: podle Nestorova letopisu to byl výběr z několika náboženství – Vladimír si nakonec zvolil byzantskou podobu křesťanství (víme, že Mongolové po expanzi ve 13. století si také vybírali a jednou z možností bylo i křesťanství – nakonec se, jak známo, rozhodli pro islám), přičemž podstatnou úlohu sehrály i zvyky tehdejších východních Slovanů (včetně pití alkoholických nápojů) a pragmatické souvislosti. Jednalo se o akt násilné povahy; z centra však christianizační vlny postupovaly jen zvolna, takže ještě ve vrcholném středověku zůstávaly některé oblasti Rusi v podstatě pohanské nebo se v nich křesťanství přijímalo povrchně a vytvářelo s magií a pohanskými rituály jeden celek – jako ostatně i jinde. Geografická blízkost velkých východních náboženských systémů vedla k snazšímu šíření církví neschválených, neoficiálních textů: Kyjevská i Moskevská Rus byly semeništem apokryfů ideově spojených zejména s manicheismem a gnósi. Markantní je silná pozice orálních slovesných projevů, které prozrazují, že byly původně určeny pro zpěv nebo deklamaci: tyto rysy východoslovanské slovesnosti prorůstají ze staršího období až do novověké ruské literatury, jsou zachovány ve formě stylizace nebo poetologických řetězců (Dostojevskij, Leskov, Remizov). Slovanské literatury obecně jsou – mnohem úžeji než jiné celky v Evropě – spojeny s ústní slovesností (folklórem), jejíž životnost se zejména u východních Slovanů udržuje až do 20. století a jež se jednak vedle literatury umělé paralelně vyvíjí, jednak ji prostupuje; zanechávajíc v umělé tvorbě trvalou stopu a tím zvyšujíc její potenci zpětného zlidovění, zejména pokud jde o aforistické výroky, okřídlená rčení, ale také celé motivické a syžetové trsy.

Proces prostupování a scelování jihoslovanského jazyka (staroslověnštiny) a domácího východoslovanského jazyka (nazývaného obecně východoslovanský, rus. obščevostočnoslavjanskij) probíhal několik staletí: od původní diglosie (stavu faktické dvojjazyčnosti) po Lomonosovovu teorii tří stylů (štil') až po Karamzinovu a Puškinovu syntézu.

Lze tedy říci, že vytváření spisovné ruštiny jako literárního jazyka, jímž je psána jedna z nejvýznamnějších světových literatur, probíhalo od 11. do 19. století.

Ve srovnání s českou literaturou je zásadně odlišný již sám vznik spisovného jazyka východních Slovanů, tj. staroslověnštiny či církevní slovanštiny. Jazyk, který vytvořil Konstantin původně pro Velkou Moravu a spolu s Metodějem tam přivezl spolu s některými liturgickými texty, které se v moravsko-panonském prostředí rozhojnily, tu charakterizuje nikoli pouze počáteční fázi vývoje (u nás násilně likvidovanou, „odstříženou“ od dalšího literárního procesu, u jižních Slovanů po období neobyčejného rozkvětu v Bulharsku, Chorvatsku a Srbsku, potlačovanou neustálým postupem Osmanské říše), ale de facto literární vývoj vcelku, neboť se stal součástí moderní spisovné ruštiny a dokonce i běžného mluveného ruského jazyka jak v hláskosloví, tak v morfologii a syntaxi. Je tedy v podstatě ruské prostředí jediným místem, kde se staroslověnská vzdělanost udržela dodnes jako živá a produktivní.

Nejstarší vývojová fáze ruské literatury se tradičně nazývá staroruská literatura (rus. drevnjaja russkaja, častěji drevnerusskaja, dříve také starinnaja russkaja literatura) a v dnes běžné podobě je takto známa vlastně až ve 20. století, kdy ji modelovalo několik generací medievistů s kulminací v díle D. Lichačova. Staroruská literatura má – oproti jiným evropským literaturám – výrazné specifikum spočívající hned v několikerém vývojovém přeryvu, zvláštní morfologicko-žánrové struktuře a poetologické návaznosti modelované novou ruskou literaturou. Práce zmíněného D. Lichačova, pojetí karnevalizace a lidové středověké kultury spolu s kulturou rituálního smíchu (tzv. smíchová kultura, rus. smečovaja kul'tura) v pojetí Bachtina, Lichačova a Pančenka, studie o staroruských souvislostech novoruské literatury z pera I. Smirnova a u nás studie S. Mathauserové, které odhalily staroruskou literární teorii a svazek starších a novějších vývojových fází ruské literatury, ukázaly na nesamozřejmost existence staroruské literatury. Staroruská literatura jako celistvý fenomén se nezjevila našemu zraku ihned, ale byla pozvolna utvářena a modelována z roztroušených textů, které musely být objeveny, kriticky vydány a komentovány; z nich se formoval evoluční řetězec a literárněhistorické modelování muselo překlenout časové průrvy a vývojovou diskontinuitu. Při utváření sugestivního modelu staroruské literatury nikoli jako panoramatu izolovaných církevních a světských textů většinou nepůvodního charakteru, ale jako originální struktury sehrálo podstatnou úlohu Slovo o pluku Igorově (snad konec 12. stol. – viz dále) jako tzv. centrální slovesná památka. Ještě Puškin – byť tehdy bylo již Slovo známo a publikováno – nevěděl nic o fenoménu, jemuž se dnes říká „drevnerusskaja literatura“. V poznámkách z let 1824–25, jež se týkají příčin, které zpomalily vývoj ruské literatury, a poezie tzv. klasické a romantické, není o staroruské literatuře ani zmínky; spíše se zdůrazňuje odvozenost ruské literatury z cizích paradigmat: „Nemáme ještě ani literaturu ani knihy, všechny své znalosti, všechny své pojmy jsme od dětství načerpali v cizích knihách.“ (A. S. Puškin:

Polnoje sobranije sočinenij, sv. 7, Moskva 1958, s. 323.) Jinde mluví o nicotnosti ruské literatury. Podobný charakter má ostatně známý hyperbolický výrok V. G. Bělinského ze stati Literaturnyje mečtanija (1834, Literární snění), že v Rusku není literatura.

Centrální postavení Slova o pluku Igorově doložil jeho největší znalec D. Lichačov v knize Slovo o pluku Igoreve i kul'tura jeho vremeni (1978, Slovo o pluku Igorově a kultura jeho doby). Spory kolem autenticity Slova již tehdy – zejména jeho zásluhou – pozvolna utichaly, ostrost konkrétních, většinou jazykovědných argumentů se otupila; v tomto okamžiku použil ruský badatel metody odstupů a nadhledu: vzdálil se od konkrétního textu, aby jej uviděl v širších souvislostech a pokusil se definitivně dokázat jeho pravost akcentací jeho kontextového charakteru. Autenticita Slova je dokazována z toho, že je vyložitelné z dobových souvislostí, že mezi ním a ostatními staroruskými texty té doby existují vzájemné vazby, vzájemná podmíněnost. Cestu od faktografického, jazykově stylistického konkrétní ke kulturním makroblokům a sémiotice nastoupil Lichačov v 60. letech v době sílicího vlivu strukturalismu reprezentovaného v tehdejších SSSR zejména tartuskou školou J. Lotmana po známé poradě v Gorkém (1961) a publikací M. Bachtina (1895–1975) – celková tendence znovu směřuje k zpožděné prevalenci literární morfologie (viz jeho Poetiku staroruské literatury z r. 1967) a ústí do generální sémiotiky (kniha Poezie sadů z r. 1982), i když je čas od času doplňována i vstupy do moderní literatury (úvod k prvnímu oficiálnímu sovětskému vydání Pasternakova Doktora Živaga, 1988, č. 1990). Tato metoda, která se takticky vzdálila nekonečným textovým sporům a vyzvedla Slovo a jeho problematiku do jiné roviny, na jiné “patro” literárněvědného výzkumu, však nemohla vyvrátit konkrétní pochybnosti (např. problém dynamické funkce přírody, metatextové návaznosti – Bojan a pěvec Slova, citové exaltace).

Problém existence staroruské literatury tvoří dvojedinost s problémem její identity či obnovované identity v kadlubu zásadních historických událostí. S těmito okruhy je spojena otázka jazykové, kulturní a teritoriální identity, decentralizace a disperze (“feudální rozdrobenosti”), tatarského vpádu, následné okupace a koexistence, územní dezintegrace, hledání nových mocenských center a nového “sbírání ruských zemí” – to vše vyvolává otázku po vnitřní jednotě. Z historických kataklyzmat a přeryvů se pokaždé noří poněkud jiná země a jiní lidé, tedy i jiná, transformovaná literatura, jejíž proměna patrně překračuje rozpětí pouhé nové historické periody. V těchto proměnách se pak různě jeví i problém Ruska a Evropy jako přibližování a oddalování a nakonec vzdálení ze sféry latinizované kultury. Nové Rusko se muselo k nové Evropě pak jen zvolna pracovat zhruba od období “smuty” (neklidné, rozbourané doby po smrti Ivana IV. Hrozného až do konce první třetiny 17. století).

Písmo přinesené žáky Konstantinovými z Bulharska mělo zprvu podobu tzv. ustavu, kde bylo patrné pečlivé oddělování jednotlivých písmen, později poluustavu (od 14. stol.), kde se počítalo s rychlejším psaním ústícím až do tzv. rychlopisu (skoropis'): reformy

písma a grafémů pokračovaly přes Petra Velikého až do doby po Říjnové revoluci, kdy dochází k reformě grafiky, již píšou Rusové dodnes (i když emigrace se dlouho přidržovala tzv. předrevolučního pravopisu rozlišujícího dvě “i”, tzv. jať a tvrdý jer po tvrdých souhláskách).

Kromě psané slovesnosti se na Rusi rozvíjel folklór, jenž se uchoval v psané, transformované podobě i v umělé literatuře v podobě různých folklórních žánrů, jako jsou přísloví, rčení, pověsti, legendy, zaříkávání a zaklínání, pláče nad mrtvými a zejména pohádky stojící na mytickém podloží. Lidová orální poezie byla úzce spojena s magií a obřady (obřadovaja poezija) řídicími se časovým rozdělení kalendářního roku, ročními obdobími apod. Nositeli této tradice byli volchvové, tj. pohanští žrecové, mágové. Patrně nejrozšířenější formou lidové poezie byly epické byliny (vyprávění o minulosti, o tom, co bylo) vyskytující se ve dvou cyklech (kyjevském a novgorodském) a soustřeďující se kolem postav tzv. bohatýrů (Ilja Muromec).

Umělá literatura přicházela s šířením křesťanství, nejprve jako všude v podobě překladů biblických knih. Ze Starého zákona (Vetchij zavet) to byly Pentateuch (zejména Geneze a Exodus – rus. Bytije a Ischod, proroci, žaltář, přísloví, kniha Jób – rus. Jov, Kazatel/Ecclesiastes – Ekkleziast, Píseň písní – Pesn’ pesnej a Sulamit – Sumalif), z Nového zákona (Novyj zavet) to bylo čtveroevangelium (jevangelije ot Matfeja a další) a zejména nejpopulárnější kniha Nového zákona Zjevení s. Jana na Patmu čili Apokalypsa (Otkrovenije ili Apokalipsis Ioanna Bogoslova), které se nesčetněkrát stalo předlohou pro moderní literaturu. Kromě toho existovala řada tzv. apokryfů, k nimž se řadila i apokryfická evangelia, tedy ta, která církev neschválila jako součást Bible – Evangelium sv. Tomáše (jevangelije ot Fomy), evangelium sv. Nikodema (ot Nikodima) a sv. Jakuba (ot Jakova). Apokryfní evangelia jsou spjata s dualismem (s koncepcí podvojně povahy světa jako plodu dobra i zla, Boha i ďábla) a souvisejí s vývojem východního myšlení, zejména s tzv. gnósi, jejíž literární základ dnes tvoří po válce objevená tzv. gnostická knihovna v Nág Hammádi v Horním Egyptě. Prvním významným původním apokryfním textem vzniknuvším na teritoriu východních Slovanů je pravděpodobně Choždenije bogorodicy po mukam (12. stol.): Panna Maria, bohorodička (bogorodica) provázená archandělem Michaelem prochází peklem a sleduje muka, jimž jsou podrobováni hříšníci (bludniki, vory, p’janicy apod., tedy mravně zbloudilí, včetně prostitutek, zloději, opilci, ale také hříšní církevní hodnostáři) a vyzývá k milosti; tato výzva k milosti pro pobloudilé se stala emblémem rus. literatury a byla motivicky vícekrát využívána. Její ohlas najdeme jak v Puškinově jinak až nadlidsky hrdé básni Pomník (Pamjatnik), v níž si zcela neskromně prorokuje slávu, neboť všechny národy Ruska budou jeho jméno – po vzoru známé básně Horatiovy (Exegi monumentum) – vzývat, ale podstatu své kreativity shrnuje ve slovech: “Dlouho budu lidu milý tím, že jsem lyrou probouzel dobré city, že jsem v svém krutém věku oslavil svobodu a vyzýval k milosti pro poražené (padlé, i mravně)

[I doolgo budu tem/ ljubezen ja narodu/ čto čuvstva dobryje ja liroj probuždal/ čto v moj žestokij vek/ vosslavil ja svobodu/ i milost' k padšim prizyval], ale také v základním ideově tematickém půdorysu známého románu A. Tolstého *Křížová cesta* (Choždenije po mukam), jejíž český název tuto spojitost retušuje. Existuje však i řada jiných apokryfických textů, které zpětně přešly do lidové slovesnosti jako tzv. pohádky o tom, jak Kristus Pán putoval po zemi; najdeme tu však i velmi staré texty o stvoření, kde je dualitní podstata světa vyjádřena zcela explicitně, např. *Kak Bog sotvoril Adama*.

Staroruská literatura se vyznačuje žánrovou synkretičností, přítomností několika žánrů v jednom textu a žánrovou pluralitou snad ještě více než jiné evropské středověké literatury. Žánrem, který není bezprostředně spjat s liturgií, jsou **letopisy čili kroniky neboli anály**. Původní text je tzv. počáteční ruský *letopis zvaný Nestorův*, jinak *Vyprávění o dávných časech (Povest' vremennych let*, 11. stol.). Zachoval se ve dvou verzích v tzv. Lavrentjevském (1377) a Ipaťjevském (1420) soupise. Chronologii textu objevil ruský filolog A. Šachmatov. Nositeli literatury byli přirozeně mniši a ruské kláštery, v Kyjevě především Kyjevo-pečerská lavra. Počáteční ruský letopis se stal základem všech dalších regionálních letopisů a ovlivnil další žánry, včetně básnických a hagiografií (legendy, žitija, životy svatých): sestává se z analistických zápisů na straně jedné a uzavřených, dramaticky konstruovaných syžetů (např. o tom, jak se kněžna Olga sedmkrát pomstila Drevljanům za smrt svého manžela, o zabítí Borise a Gleba, o Igorově tažení proti Polovcům, o bitvách s byzantskými Řeky a uzavírání mírových smluv aj.).

Dalším žánrem byla právě **hagiografie (žitije, žitijnaja literatura)**. Kromě překladových textů je tu jeden originální, geneticky spjatý s českou staroslověnskou a latinskou legendou o sv. Václavovi a sv. Ludmile, jeho babičce – *Život svatých mučedníků Borise a Gleba*, knížecích synů, které dal zavraždit jejich starší nevlastní bratr Svjatopolk. Ve vrcholné fázi Kyjevské Rusi za knížete Vladimira Monomacha (12. stol.) vzniká jeho *Poučení dětem (Poučeníje čadi)* opět dokládající žánrovou synkretičnost staroruské literatury: je to současně **vojenská (válečná) povídka (voinskaja povest')**, hagiografická biografie a **didaktické exemplum** vyzývající k svornosti. Typicky církevním žánrem je **kázání (propoved')**, nejstarší z nich *Slovo o zakone i blagodati* (1037–1050) metropolity Ilariona, v němž se dovídáme o přednostech Nového zákona před Starým: uprostřed je “Pochvala koganu Vladimiru” (Chvála knížete Vladimíra) a nakonec modlitba k Bohu: smyslem je vyzvednout křesťanství před jinými věrami. Ve 12. století byla také známá **kázání Kirilla Turovského**. V rámci církevních žánrů jsou podstatná také putování na svatá místa nebo do Palestiny k Božímu hrobu, tzv. **palomničeskaja literatura, palomničestvo v svjatuju zemlju, (palomnik, pilgrim = poutník na svatá místa, z lat. peregrinus, pův. cizí, cizinec)** – jedním z těchto Rusy zbožňovaných míst byl klášter Athos (Afon). Původní je text *Putování igumena Daniila do Palestiny (Choždenije v Palestinu igumena Daniila)*: autor měl od křižáckého krále takřka neomezenou volnost pohybu, takže podal detailní místopis.

Slovo o pluku Igorově (konec 12. stol., bitva s Polovci se odehrála podle letopisu podle našeho kalendáře r. 1185) je textem vpravdě výjimečným. Ve 20. století se v diskusi o jeho pravosti střetli mj. francouzský slavista A. Mazon a ruský akademik D. Lichačova, nepřímo do toho zasáhl český filolog Frček, který poukázal na filiace Slova s textem ze 14. století, který líčí první porážku Tatarů ruskými knížaty – Zadoštinou (Zadoščina) – tím se však spor nevyřešil. Dnes je Slovo líčící tragické tažení knížete Igora proti kočovným Polovcům (Kumánům) chápáno axiomaticky jako autentické (podezřelý z autorsví býval N. M. Karamzin, který o něm také informoval západní Evropu).

Ruský středověk – stejně jako jinde – pokládal za ctnost nikoli původnost (originalitu), ale napodobování, parafráze. Takových translačních textů je ve staré Rusi hojnost (převodnaja literatura): některé texty jsou zjevně i českého původu, nebo se do Ruska dostaly českým prostřednictvím, u jiných je český původ spíše legendární. Jako jinde i zde se setkáváme s *Alexandreidou* (*Aleksandrija*), původně asi perskou a pak řeckou legendou o starověkém panovníkovi, která byla různě přizpůsobovaná středověké rytířské tradici, *Devgenijovo dějanije* (*Činy Digenovy*) a parafráze životopisu Buddhova Povídání o Varlaamovi a Iosafovi: staroruská literatura se stává křížovatkou východních vlivů.

Od druhé poloviny 12. století prochází Kyjevská Rus obdobím krize, které se obvykle označuje jako feudální rozdrobenost: kyjevské centrum slábne, sílí regiony, vzniká regionální literatura. Projevem této situace je *Prosebný list Daniila Zatočnika* (*Molenije D. Z.*), úpěnlivá prosba a nabídka služby, kterou inteligentní “manažer” své doby nabízí patrně knížeti. Příkladem regionální literatury jsou *Kázání Serapiona Vladimírského*, kompaktní *Haličsko-volyňský letopis jihoruský*, tverské *Povídání o Ševkalovi*, novgorodská *Beseda o svatyních cařihradských* či pskovské *Vyprávění o knížeti Dovmontovi*.

Když spojená ruská knížata podléhají mongolské invazi u řeky Kalky roku 1223, je již pád Kyjevské říše neodvratný: literárně je zachycen v řadě textů litanického a elegického rázu, např. *Vyprávění o rozchvácení Rjazaně chánem Batú* (1237, *Slovo o razoreniu Rjazani Batyjem*), dojemné *Slovo o pogibeli Ruskyja zemli* (*Slovo o zkáze Ruské země*). Nezaniká však ani hagiografická literatura, již pěstují Jepifanij Premudryj a Pachomij Logofet (15. stol.). Situaci říše nejlépe dokládá pseudohagiografie *Žitije Aleksandra Něvskogo* (13. stol.), biografie knížete s hagiografickými rysy, který se musel udržet proti Mongolům i Švédům a Řádu německých rytířů.

Pád Kyjevské Rusi znamenal velké přesuny obyvatelstva, v podstatě vylidnění centrální části říše s Kyjevem, který se tehdy stal bezvýznamným provinčním městem na okraji stepi: centra se posouvají na severozápad a severovýchod; jedno centrum vytváří nový státní celek s Litvou a Polskem, druhé s jádrem ve Vladimíru a Suzdali a poté v Moskvě buduje základ nové velké Ruské říše, která prochází různými fázemi centralizace a “sbírání ruských zemí”, tedy imperiálními výboji na úkor sousedů. Nově budovaný celek se proto ideologicky obracel k příběhům dávných říší: populární jsou např. *Povest’ ob*

Indijskom carstve, Povest' o Vavilonskom carstve (o Indii a Babylonu): tato tendence sílí zvláště s pádem Cařihradu r. 1452; příčiny a průběh líčí *Vyprávění Nestora-Iskandera o dobytí Cařihradu* (Povest' Nestora-Iskandera o vzjatii Caregrada), kde se mj. mluví o Florentské unii. Z téže doby pochází *povídka o muťanském vévodovi Drakulovi*, která reflektuje kruté boje s Turky a spleťtá společenství spíše než nadpřirozené vlastnosti Vlada Cepeše, jenž je aktualizovaně spojován s Ivanem Hrozným.

V 15. století se objevuje také původní ruský cestopis *Putování tverského kupce Afanasije Nikitina za tři moře* (*Choženije Afanasija Nikitina za tri morja*): cesta byla podniknuta v letech 1466–1472. Kupec užívá běžného mluveného, věcného jazyka (delovoj jazyk), nikoli čisté církevní slovanštiny. *Vyprávění o Petrovi a Fevronii Muromských* je syntézou umělé a lidové tvorby (folklórní motivy moudré panny). Svěbytným projevem střetu dvou církevních koncepcí, za nimiž prosvítá spor mezi světskou a duchovní mocí, je diskuse josifljanů (Josif Volynskij) a zavolžských starců (Nil Sorskij) kroužící kolem klášterního majetku. Souběžně se šíří různé hereze (strigolnici, judaizující – židovstvu-juščije), které zasahují i literaturu.

Koncepce Moskvy jako třetího Říma (a čtvrtý už nebude) vede k mocenskému tlaku na literaturu, která se v podobě alegorií stává hlasatelkou moskevské velikosti. V 16. století proces politické, ideologické, ale také kulturní centralizace vrcholí územní expanzí Ivana IV. Hrozného: probíhá shromažďování textů, které se pak stávají podloží pro pozdější literaturu, např. *Velikije Čet'ji Minei*, 24 000 stran hagiografických příběhů, Kniha stepenna carskogo rodoslovija, základní mravoučný a praktický text *Domostroj*, právní literatura, azbukovník, tedy de facto embryonální encyklopedie, texty oslavující pád tatarské moci (*Historie Kazaňského carství*), apologetika autokratické moci z pera Ivana Peresvetova, Byzanc znovu připomínající vyprávění o císaři Konstantinovi (*Skazanije o care Konstantine*) a zejména ideologická a stylově barvitá *korespondence Ivana IV. Hrozného* s jeho bývalým generálem uprchlým na Litvu *Andrejem Kurbským* o šlechtické demokracii a autokracii, korespondence, jejíž pravost byla již také v tomto století zpochybněna jako korespondence dvou bojarů pozdějšího období smuty (smutnoje vremja = neklidná doba). Literatura této doby, která následuje po smrti Ivana IV. a dynastických zmatcích a pokračuje několikerým vpádem polsko-litevského vojska do Moskvy, lidovým povstáním a nastolením nové dynastie Romanovců, se vyznačuje elegickými tématy připomínajícími literaturu za mongolského vpádu, např. *Skazanije Avraamija Palicyna* a *Vyprávění o neklidné době* (*Povesti o smutnom vremeni*, 1611).

Rusko se znovu postavilo na nohy a expanduje k Baltu a Černému moři: zachycuje to dramatické *Vyprávění o obklíčení Azova donskými kozáky* (*Povest' ob Azovskom osadnom sidenii donskich kazakov*, 1637), zájem o Východ symbolizuje *Vyprávění o Jeruslanovi Lazareviči* na motivy básně Firdousiho a především řetězec satir a tzv. světských povídek (povídek ze života, rus. bytovaja povest'), které již patří do 17. století: *Vyprávění o hoři*

– *zlém štěstí*, *Vyprávění o Savvovi Grudcynovi a Vyprávění o Frolu Skobejevovi* vyvíjející se od pokory křesťanství k hrdosti a pikareskní zpupnosti nových zbohatlíků na pozadí ruského volžského obchodu, multikulturní říše (Savva Grudcyn) k milostné a majetkové nenasytlosti (Frol Skobejev) jako manifestaci novověkého člověka, jemuž je vše dovoleno. Satiry mají především sociální ráz (Azbuka o golom i nebogatom čeloveke, Povest' o Karpe Sutolove aj.). Příval překladových povídek jde via Rzecz pospolitita, mj. Velikoje zercalo (Speculum magnum, čili Velké zrcadlo – renesanční soupis příběhů) a jednotlivé povídky mající spjitosti i s českým prostředím, byť někdy jen hypoteticky: *Vyprávění o Bruncvíkovi*, *O Vasiliji Zlatovlasém z České země* apod.

V 17. století se západní oblast Ruska stává terčem kulturní invaze polsko-katolické, která s sebou přináší barokní poezii, sylabickou prozódii reprezentovanou Simeonem Polockým, Silvestrem Medvěděvem a Karionem Istominem a počátek divadla dvorského typu za Alexeje Michajloviče, zatím s německými herci a repertoárem, kde byly hrány hry o *Juditě*, *Nabuchodonosorovi* a snad nejnámější – tzv. *Artakserksovo dejstvo*. Povlovná sekularizace ruské literatury byla započata, rozvinuta, ale nebyla dotažena do konce: náboženský charakter ruské literatury tak přežívá až do novověku.

17. století v Ruské říši probíhá ve znamení evropeizace, zesvětštění a modernizace – tím byl vytvořen základ pro pozdější reformy Petra I. Nicméně pokusy o změny v církvi jen vzdáleně připomínající fragmenty mohutné evropské reformace, která – stejně jako renesance, humanismus a baroko – netvořily v Rusku kompaktní a vyrovnaný systém jako v Evropě – byť se tyto projevy ve 20. století znovu zkoumaly a ukázalo se, že byly silnější, než se obecně myslelo, narazily na tuhý odpor zastánců staré víry. Jejich představitelem byl literárně zdatný protopop *Avvakum Petrov*, autor hagiograficky laděného vlastního životopisu, který svěže obnovuje staroruskou žánrovou synkrezi zmítající se pomezí cestopisu, teologického traktátu, intimní zpovědi a klasického curricula vitae s pozůstatky pohanského animismu a ideové nesmiřitelnosti, současně však okouzující živelným vnímáním víry a věcí nadosobních a transcendentních. Jeho dílo se někdy pokládá za autochtonní ruský protoromán.